

Darius Kuolys

ŽALGIRIO VAIZDINYS
LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAİKŠTYSTĖS RAŠTIJOJE

Anotacija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje Žalgiriui skirta reikšminga vieta. Tačiau mūsų vaizdavimas šioje raštijoje per ketvirtą amžių keitėsi. Žalgirio vaizdinys įgydavo vis kitų reikšmių. Vienas ankstyviausių Didžiojoje Kunigaikštystėje sukurtų Žalgirio aprašymų yra įtrauktas į Trumpąjį Lietuvos metraščių sąvadą. Jis šiandien išlikęs Supraslio ir Nikiforovo nuorašuose. Sakmės pobūdžio pranešimas nusako Žalgirį kaip dviejų Gediminaičių bei jų valdomų lenkų ir lietuvių tautų mūšį su vokiečiais, kuriame pasiekta esminė pergalė: „sumušta visa vokiečių jėga“. XVI a. pradžioje Žalgirio mūšio aprašas išnyko iš istorinio LDK pasakojimo: jo nėra Viduriniajame Lietuvos metraščių sąvade, sudarytame prieš 1519 m. Tačiau netrukus, tarp 1519–1525 m., parengta Bychoveco kronika Žalgirio mūšiui skyrė ypatingą dėmesį. Žalgirio pergalę kronika priskyrė Vytautui ir lietuviams, nuvertindama Jogailos ir lenkų vaidmenį. Toks buvo renesansinio nacionalizmo paveiktos Lietuvos istoriografijos atsakymas į 1519 ir 1521 m. išleistą pirmąją spausdintą Lenkijos istoriją – Motiejaus Miechoviečio *Lenkų kroniką (Chronica Polonorum)* – bei jos perpasakotą lietuvius niekinusį Jono Dlugošo Žalgirio mūšio aprašymą. Taip XVI a. pradžioje susidūrė du priešiški, skirtingoms tautinėms ideologijoms palenkti, vienas kitą neigiantys Žalgirio mūšio vaizdiniai. Motiejus Strijkovskis pamėgino priešiškus lietuvių ir lenkų pasakojimus suderinti. Į 1575–1577 m. Slucke parašytą eiliuotą Lietuvos istoriją *Apie šlovingos lietuvių, žemaičių ir rusėnų tautos pradžią*

jis įdėjo Žalgirio mūšiu skirtą poemėlę. Kiek papildęs, šią poemėlę Strijkovskis paskelbė 1582 m. Karaliaučiuje išleistoje *Kronikoje*.

Mūšis poemoje iškeliamas kaip žūtbutinis žygis už Lietuvos ir Lenkijos laisvę, už lietuvių ir lenkų tautų išlikimą. Žalgirio aprašymas buvo paverstas patriotizmą žadinančiu pasakojimu apie kovą už tėvynę ir laisvę, apie lietuvių, lenkų ir rusų ginklo brolybę, padėjusią išgelbėti šias tautas bei jų valstybes nuo žūties. Jau XVI a. Žalgirio vaizdinys buvo išplėtotas iki Lietuvos tautos tapatybei reikšmingo simbolio. 1592 m. išleistoje Vilniaus poeto Jono Radvano poemoje *Radviliada (Radivilias)* Žalgirio mūšis priskiriamas prie lietuvių tautai svarbiausių praeities įvykių. Žalgiris simboliškai susiejamas su to meto lietuvių kovomis prieš Maskvą. Albertas Vijūkas-Kojalavičius, XVII a. perrašydamas Strijkovskio *Kroniką*, pateikė dar vieną – barokinę – Žalgirio įvykių interpretaciją. 1669 m. Antverpene išleistoje *Lietuvos istorijos antrojoje dalyje (Historiae Litvanæ pars altera)* jėzuitų istorikas iškėlė ne Lietuvos bajorijos narsos jėgą, ne aukojimosi tėvynei motyvą, bet Dievo visagalybės idėją. Barokinį Žalgirio aprašą transformavo Apšvietos naratyvas. 1760 m. Vilniaus akademijos spaustuvės išleistas ir 1763, 1771, 1775 m. perleistas jėzuito Pranciškaus Paprockio vadovėlis *Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę* pristatė minimalistinį Žalgirio paveikslą. Jame išskiriamas „Vytautas su Vilniaus, Trakų, Naugarduko vaivadijomis ir Žemaitija“. 1794 m. Mykolas Pranciškus Karpavičius minėjo Žalgirį Vilniaus vaivadijos kariams sakytoje kalboje ir ragino Tado Kosciūškos sukilimo dalyvius sekti kryžiuočius įveikusiais protėviais. Kunigaikštystės istorinį pasakojimą tęsusi romantinė XIX a. historiografija nesitenkino Kojalavičiaus ir Paprockio pateiktais Žalgirio aprašymais. Simonas Daukantas 1822 m. sukurtuose *Darbuose senųjų Lietuvių ir Žemaičių* iš dalies grįžo prie Bychoveco kronikai būdingo pasakojimo ir pavertė Žalgirį Vytauto bei lietuvių tautos didybės paveikslu. Nors skirtingų ideologinių siekių bei pasaulėžiūrinių nuostatų veikiamas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinis pasakojimas, taip pat ir

ji tęšęs XIX a. romantikų naratyvas, išsaugojo ir išplėtojo savarankišką Žalgirio mūšio aprašymą. LDK pasakojimas pavertė Žalgirį Lietuvos tautos tapatybei svarbiu simboliniu vaizdiniu, kurį perėmė modernią lietuvių tautą kūrusi romantinė istoriografija¹.

Raktažodžiai: Žalgirio mūšis; Žalgirio vaizdinys; Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinis pasakojimas; LDK raštija.

Ar Žalgirio mūšis buvo svarbus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinei vaizduotei? Kokias Žalgirio reikšmes stengėsi išryškinti ir amžininkų sąmonėje įtvirtinti Kunigaikštystės pasakojimas? Net ir šešiams amžiams prabėgus nuo pergalės, atsakymai į šiuos klausimus nėra aiškūs. Esama nuomonės, kad XV a. Lietuvoje buvęs gyvas Žalgirio atminimas vėliau išblėso. Tik trumpam politiškai Žalgiris buvęs aktualizuotas XVI a. viduryje, ginčijantis dėl Liublino unijos, o po to – „naujos susidomėjimo mūšiu bangos teko laukti kelis šimtmečius“². Ar tikrai Kunigaikštystės pasakojimas istorinį mūšį buvo nuvertinęs ir pamiršęs? Atidesnis senosios Lietuvos raštijos skaitymas leidžia tokią prielaidą neigti. Keturis šimtmečius raštu kurtame istoriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasakojime Žalgirio mūšiui, kaip ir kitiems pergalingiems protėvių žygiams, skirtas nemažas dėmesys. Tačiau Žalgirio vaizdinys, jam teiktos reikšmės nebuvo pastovios – skirtingi tekstai ryškino vis kitokius reikšmių rinkinius. Straipsnyje, verčiant istorinius Kunigaikštystės tekstus – nuo ankstyvųjų Lietuvos metraščių iki Apšvietos vadovėlių, mėginama apžvelgti savitą Žalgirio vaizdavimo istoriją: panagrinėti, kaip ji įrašoma į bendrąjį tautos naratyvą, pamatyti, kokios simbolinės reikšmės mūšio paveikslui teiktos, kokios didaktinės ištarmės jam priskirtos. Istorionografijos

¹ Tekstas parengtas plėtojant pastabas, anksčiau išsakytas straipsnyje: Darius Kuolys, „Ir visą vokiečių jėgą sumušė: Žalgiris Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasakojime“, in: *Kaip tai atsitiko didžiajame mūšyje... Žalgirio atodangos*, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, p. 156–168.

² Rimvydas Petrauskas, „Žalgirio mūšio atminimas“, in: *Kaip tai atsitiko didžiajame mūšyje... Žalgirio atodangos*, p. 242.

gaivinti bendri atsiminimai apie protėvių žygius, tapyti narsių ir dorybingų protėvių portretai išties sudarė svarbią Kunigaikštystės bendruomenės tapatybės dalį.

Lietuvos istorikai linkę teigti, kad „XV a. lietuvių versijų apie Žalgirio mūšį nežinome, o XVI a. pradžios lietuvių požiūrį [į šį mūšį – D. K.] perteikia Bychovco kronika“³. Vis dėlto tokia nuomonė galima tik su nemažomis išlygomis. Mat bene ankstyviausias Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje sukurtas Žalgirio aprašymas yra įjungtas į Trumpąjį Lietuvos metraščių sąvadą, sudarytą apie 1446 m. Jis šiandien išlikęs šio sąvado Supraslio bei Nikiforovo nuorašuose. Smolenske rašyti Lietuvos metraščiai greičiausiai buvo grįsti Žalgirio mūšio dalyvių liudijimais⁴. Šiuose metraščiuose esantis pranešimas apie istorinę pergalę glaustas ir tikslus, sykiu aiškiai išsakantis ir Didžiojo mūšio vertinimą:

Tą patį [1410 m.] rudenį įvyko karaliaus Jogailos Algirdaičio, vardu Vladislovas, ir didžiojo kunigaikščio Vytauto Kęstutaičio mūšis su vokiečiais ir prūsais Prūsų žemėje, tarp Dubrovnos ir Ostrados miestų. Ir užmušė magistrą ir maršalką, ir komtūrus, ir visą jų, vokiečių, jėgą sumušė [*и всю силу их немецкую побилша*], ir vokiečių miestus užgrobė, bet trys miestai nepasidavė karaliui ir Vytautui. Ir tą rudenį tris kartus ėjo lenkai ir Lietuva į mūšius su vokiečiais, ir vokiečius sumušė, o visuose mūšiuose daug krito ir Lietuvos, ir lenkų krikščionių. O prie Marijos miesto stovėjo 8 savaites ir paėmė du Marijos

³ Edvardas Gudavičius, „Bychovco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį“, in: *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, (*Acta historica Universitatis Klaipedensis*, t. 1), sudarė Rūta Čapaitė, Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Academia, 1993, p. 127; regis, tokia nuomonei pritaria Rimvydas Petrauskas jau minėtame straipsnyje „Žalgirio mūšio atminimas“, jos iš esmės neginčija Alvydas Nikžentaitis, mūšio aprašymą XV amžiaus Trumpajame Lietuvos metraščių sąvade vadindamas „tik informacija, kurioje sunku įžvelgti kokį nors vertinimą“ – Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002, p. 43.

⁴ Сергей Жемайтис, «Грюнвальдская битва и русское летописание», in: *Žalgiriui – 600. Istoriniai mūšiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje*: VIII Jurgio Lebedžio skaitymai. Pranešimų santraukos, parengė Ona Daukšienė, Kęstutis Gudmantas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 27–28.

miesto pilies įtvirtinimus, bet aukščiausio nepaėmė, ir vaikščiojo po vokiečių žemę vienuolika su puse savaitės.⁵

Metraštinis pasakojimas nusako Žalgirių kaip asmeninę dviejų lietuvių valdovų Gediminaičių – karaliaus Jogailos Algirdaičio ir didžiojo kunigaikščio Vytauto Kęstutaičio – kovą su vokiečiais, kurioje pasiekta esminė, istorinė pergalė: nukauti svarbiausi priešų vadai ir „sumušta visa vokiečių jėga“. Sykiu Žalgiris metraščių sąvade iškeliamas kaip tautų mūšis, kuriame „lenkai ir Lietuva“ įveikę „vokiečius“. Pabrėžiama, kad Gediminaičių laimėjimas nebuvo pilnutinis: tris kartus eita prieš vokiečius, bet likę neužimti trys vokiečių miestai ir Marijos miesto – Ordino sostinės Marienburgo – trečiasis, aukščiausias, pilies įtvirtinimas. Perteikiamos informacijos tikslumą pasakojimas, regis, sujungia su liaudiškos sakmės forma. Pranešime minimi skaičiai taip pat žymi ydingą žygio nebaigtumą: Jogaila su Vytautu stovėjo apgulę Marijos miestą ne devynias, kaip reikalautų sakmės logika, bet tik aštuonias savaites, lenkai su lietuviais „vaikščiojo po vokiečių žemę“ ne dvylika, bet tik vienuolika su puse savaitės. Nepilnutinė pergalė laimėta, patyrus didelių nuostolių: „daug krito ir Lietuvos, ir lenkų krikščionių“. Įsidėmėtina: Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado pasakojimas Žalgirio pergalę priskiria abiem – Lietuvos ir Lenkijos – valdovams, abiem – lietuvių ir lenkų – tautoms. Vytauto į mūsų vesti rusėnai ir totoriai išvis nutylini. Akivaizdi Vytauto aplinkoje rašyto teksto paskirtis – išaukštinti Gediminaičius „karalių ir Vytautą“, jų pergalingą žygį prieš „visą vokiečių jėgą“. Metraštyje pagarbiai vertinami lietuvių sąjungininkai lenkai.

Iš XV a., iš Žalgirio dalyvių atminties kildintinas ir kitas, greičiausiai Lietuvoje radęsis, kūrinys – Vytautą šlovinanti karo daina. Yra išlikę du jos variantai – gudiškas ir lenkiškas. Lenkiškos dainos fragmentą XVI a. yra užrašęs lenkų istorikas Stanisławas Sarnickis

⁵ Полное собрание русских летописей, т. 35: Летописи белорусско литовские, Москва: Наука, 1980, p. 32, 54; „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, parengė ir vertė Albinas Jovaišas, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, (Senoji Lietuvos literatūra, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 299.

(apie 1532–1597) rankraštyje likusiame darbe *Etmonų knygos (Księgi hetmańskie*, apie 1575):

Witold idzie po ulicy,
Za nim niesą dwie szablidy.⁶

(Eina Vytautas keliu,
Už jo neša du kalavijus.)

Baltarusių kultūros tyrinėtojas Vacoľ Łastoűskis, kuriuo pasi-
kliovė ir Mykolas Biržiška, 1916 m. paskelbė gudų liaudies dainą
apie Vytautą. Ilgas gudiškos dainos tekstas, regis, buvo išplėtotas
vėlesniais laikais, gal net paties Łastoűskio laisvai redaguotas, tačiau
pirmosios kūrinio eilutės, atspindinčios Žalgirio tikrovę, liudytų
buvus seną pirminį teksto variantą. Mat šios eilutės beveik sutampa
su lenkiškos dainos pradžia:

Idzie Witoűt pa wulicy
Za im niasuć dźwie Ńablidy.⁷

Taigi gudiškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse nuo
XV a., matyt, buvo dainuojama didįjį kunigaikštį Vytautą kaip Žalgirio
laimėtoją aukštinius ir mūšio detales (Gediminaičiams kryžiuočių
įteiktus du kalavijus) minėjusi karo daina. Neatmestina prielaida,
kad į Viduramžių lenkų literatūrą ši daina bus patekusi iš Lietuvos
Didžiosios Kunigaikštystės.

Kad Lietuvos Rusioje gyvavo Vytautą kaip kryžiuočių nugalėtoją
šlovinusi žodinė tradicija, rodytų veikiausiai iš šių žemių kilusio

⁶ Mykolas Biržiška, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius: Švy-
turyrs, 1920, p. 18, 116; Ludwik Kondratowicz, *Dzieje literatury w Polsce*, Wilno:
Wydawnictwo T. Glücksberg, 1850, t. 1, p. 204; Kazimierz Władisław Wójcic-
ki, *Historia literatury polskiej*, 1859, Warszawa, t. 1, p. 464; Teresa Michałowska,
Średniowiecze, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1995, p. 675; Eugenija
Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius:
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 15.

⁷ Mykolas Biržiška, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, p. 18–19; [Vacoľ
Łastoűski], W. Łast, *Pieršaja czytanka*, 1916, p. 59–60.

poeto Jono Visliciečio (Joannes Vislicensis) 1516 m. Krokuvoje išleista poema *Prūsų karas* (*Bellum Prutenum*). Šiame kūrinyje, kaip ir Trumpajame Lietuvos metraščių sąvade, Žalgiris vaizduojamas kaip lemtingas tautų mūšis, kuriame susirėmė visa germanų galybė su Jogailos lenkais bei Vytauto valdomais lietuviais, žemaičiais (mesage-tais), rusėnais, totoriais (*Bellum Prutenum*, eil. 112–144). Poemoje iškeliami abu Gediminaičiai – Vytautas ir Jogaila – kaip sąjunginės kariuomenės vadai ir mūšio laimėtojai. Ypač išaukštinamas Vytauto, „karo perkūno“ (*fulmen belli*), vaidmuo⁸. Būtent Vytautas su Lietuvos tautomis, sakoma poemoje, pirmasis stojęs į mūšį, jis primygtinai raginęs kautis pusbrolių Jogailą (*Bellum Prutenum*, eil. 191–244). Būtent Vytautas su jam likusiais kariais apėjęs kryžiuočius iš užnugario ir sudavęs jiems paskutinį smūgį – taigi nulėmęs sąjungininkų pergalę (*Bellum Prutenum*, eil. 348–374)⁹.

Vis dėlto XVI a. pradžioje ryškėja ir tam tikra Didžiojo mūšio užmarštis. Žalgirio aprašo nėra Viduriniajame Lietuvos metraščių sąvade¹⁰, greičiausiai sudarytame antrajame XVI a. dešimtmetyje, prieš 1519-uosius, tuometinio Polocko vaivados Alberto Goštauto (m. 1539) iniciatyva¹¹. Kodėl šis aprašas liko neperimtas iš Trumpojo Lietuvos metraščių sąvado? Matyt, krašto diduomenei ir vienam jos lyderių šimtmečio senumo kovos su kryžiuočiais nebeatrodė vertos dėmesio: to meto lietuvių pasakotojo žvilgsnį į praeitį gerokai stipriau veikė grėsmę valstybei kėlę karai su Maskva ir ideologinės varžybos su Lenkija.

Netrukus Lietuvos istorinis naratyvas grįžta prie Žalgirio. Tarp 1519–1525 m. sudarytas Platusis Lietuvos metraščių sąvadas,

⁸ Eugenija Ulčinaitė, „Žalgirio mūšio aprašymas Jono Visliciečio poemoje *Prūsų karas*“, in: *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, p. 138–152.

⁹ Jonas Vislicietis, *Prūsų karas*, parengė ir iš lotynų k. vertė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Mintis, 1997, p. 26–27, 50–53, 56–61, 68–71.

¹⁰ *Полное собрание русских летописей*, т. 35, p. 138–140, 161–163, 186–189, 206–210, 230–231.

¹¹ Rimantas Jasas, „Bychovco kronika ir jos kilmė“, in: *Lietuvos metraštinis. Bychovco kronika*, parengė ir vertė Rimantas Jasas, Vilnius: Vaga, 1971, p. 30.

vadnamoji Bychoveco kronika¹², Žalgirio mūšiui skyrė ypatingą dėmesį ir aprašė jį iš esmės nauja kalba. Santūrų ankstyvųjų metraščių pranešimą šįkart pakeitė emociingas, sodrus, ryškiais ideologinės polemikos potėpiais nuspalvintas Renesanso kronikos paveikslas. Pasak Plačiojo sąvado, karui „su Prūsų Vokiečiais“ abu Gediminaičiai sutelkę didžiulę kariuomenę: į Prūsiją patraukęs „Karalius Jogaila su visomis Lenkų karūnos galiomis, o didysis kunigaikštis Vytautas su visomis Lietuvių ir Rusų jėgomis bei su daugeliu Ordos Totorių“. Tačiau sąjungininkų pergalę prieš kryžiuočius nulėmė lietuviai ir Vytautas. Jie pirmieji stoję į mūšį: „ir prasidėjo mūšis pirmiausia tarp Vokiečių ir Lietuvių kariuomenės“. Nors lietuviai patyrė daug aukų, „lenkai nenorėję suteikti jiems jokios pagalbos“: *a Lachowe im żadnoie pomocy, wczynity nechotiat*. Tai pamatęs Vytautas nušuoliavęs pas Jogailą, tuo metu klausiusį mišių, ir šiam priekaištavęs, jog, lietuvių kunigaikščiams ir didikams žūstant, karaliaus žmonės neateiną padėti. Jogaila mišių nutraukti nesutikęs, bet pasiuntęs lietuviams į pagalbą savo apsauginį dalinį. Šiam daliniui „nuėjus su Lietuvių kariuomene“, vokiečiai buvę sumušti. Tačiau „kita Lenkų kariuomenė jiems nieko nepadėjo, tik į tai žiūrėjo“: *a innie woyska Lackije, niczoho im nepomohali, tolko na to smotreli*. Taigi kronikinis pasakojimas suniekina lenkų kariuomenės laikyseną, pasišaiपो iš Lenkijos karaliaus pamaldumo, o Žalgirio pergalę priskiria Vytautui ir lietuvių kariams, kuriems padėjusi tik Jogailos apsauga. Po mūšio Jogaila su Vytautu grįžę į savo žemes „su didžia garbe ir neapsakoma pergale, pasiekę visam pasaulyje garsios šlovės“. Abu valdovai per pusę padalinę karo trofėjus – kryžiuočių vėliavas bei jų žuvusių vadų barzdas: viena jų dalis buvusi pakabinta Krokuvos pilies bažnyčioje, kita – Vilniaus katedroje. Greta valdovų šįsyk minimi ir kariuomenėms vadovavę didikai: teigiama, kad Vytauto karius vedę Jonas Žadivydas (*Iwan Żedewid*) ir Jonas Goštautas (*Jan Gasztolt*)¹³. Pastarasis – Bychoveco

¹² *Ibidem*, p. 30, 36.

¹³ Iš tiesų Lietuvos kariuomenei greičiausiai bus vadovavęs Vilniaus vaita Albertas Manivydas Gailiginaitis; Jerzy Ochmański, „Manivydas – Žalgirio mūšio dalyvis“, in: *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, p. 113–122.

kronikos mecenato, tuometinio Vilniaus vaivados ir Lietuvos didžiojo kanclerio Alberto Goštauto senelis. Taip Žalgirio aprašymas buvo pasitelktas ne tik valdovui, bet ir XVI a. pradžioje Kunigaikštystę valdžiusiai diduomenei išaukštinti. Žalgirio šlovė pasiekta lietuvių didikų krauju. Vytautas vaizduojamas sielvartaujantis dėl žūstančių savo „brolių kunigaikščių ir didikų“: *kniazi y panowe bratia moi malo newsi pobity leżat*¹⁴.

Kas privertė Plačiojo Lietuvos metraščių sąvado sudarytoją imtis pamirštos Žalgirio temos? Jau Rimantas Jasas spėjo, kad naują LDK istoriją – Bychovco kroniką – parašyti lietuvius bus paskatinusi Krokuvoje 1519 ir 1521 m. išleista pirmoji spausdinta Lenkijos istorija – Motiejaus Miechoviečio (Maciej Miechowita, Matthias de Miechow, 1457–1523) *Lenkų kronika (Chronica Polonorum)*¹⁵. Žalgirio mūšio aprašymas šią prielaidą pagrindžia. Akivaizdu, kad lenkus nuvertinęs ir pašiepęs lietuviškas Žalgirio paveikslas buvo tiesioginis atsakas į Miechoviečio istorijoje prikeltą Jono Dlugošo (Jan Długosz, Joannes Długossius, 1415–1480) Žalgirio aprašą¹⁶: lietuvių pasakojimas buvo šio aprašo išprovokuotas, juo rėmėsi ir sykiu jį iš esmės keitė.

1455–1480 m. Dlugošo parašyti *Garsios Lenkijos karalystės analai arba kronikos (Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae)* pateikė itin platų ir detalų, iš Lenkijos aristokratijos pozicijų tapytą Žalgirio paveikslą. Paties Jono Dlugošo tėvas Jonas, taip pat ir jo globėjas Krokuvos vyskupas bei kardinolas Zbigniewas Oleśnickis (1389–1455) buvo Žalgirio mūšio dalyviai. Lenkų istorikas, kaip ir jo globėjas, su panieka žvelgė į neseniai apkrikštytus lietuvius, santūriai vertino lietuvių kilmės karalių Jogailą¹⁷. Šios nuostatos nulėmė Žalgirio

¹⁴ *Pomniki do Dziejow Litewskich*, zebrane przez Teodora Narbutta, Wilno: R. Rafałowicz, 1846, p. 39–40; *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, p. 109–111.

¹⁵ Rimantas Jasas, *op. cit.*, p. 37.

¹⁶ Idem, „Paaiškinimai“, in: *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika*, p. 265; Edvardas Gudavičius, *op. cit.*, p. 127–129.

¹⁷ Sven Ekdahl, *Jono Dlugošo „Prūsų vėliavos“ – Žalgirio mūšio šaltinis*, parengė ir vertė Jūratė Kibirškytė, Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Mintis, 1992,

aprašymą. Jau pasakodamas apie pasirengimą mūšiui Dluogošas pabrėžė Lietuvos kariuomenės barbariškumą. Liepos septintąją „lietuviai ir totoriai“, įsiveržę į kryžiuočių užimtas Mozūrijos žemes, jas „žiauriai ir barbariškai siaubė“ (*ferociter et barbaramente vastabant*), žudydami net lenkų kūdikius. Liepos devintąją „lenkų didikai ir kariai“ matę, kaip „totoriai ir lietuviai barbariškai“ (*barbare*) plėšę Prūsijos bažnyčias, prievartavę nuotakas ir mergeles, o vienoje bažnyčioje išniekinę Švenčiausiąjį Sakramentą. Išsigandę, kad dėl tokių baisių nusikaltimų teisingasis Dievas nenubaustų pralaimėjimu visos sąjungininkų kariuomenės, lenkai kreipėsi į karalių ir Vytautą, sakydami, kad jie išvis mūšyje nesikausią, jei bedieviai nesulauksią bausmės. Vytautas nuteisęs mirti du kalčiausius lietuvius, įsakydamas jiems patiems pasikarti¹⁸. Aprašydamas patį mūšį, Dluogošas iškėlė Vytautą kaip veiklų karo vadą, o Jogailą susiejo su pamaldaus teisingojo karaliaus (*rex iustus*) vaizdiniu¹⁹. Būtent karalius maldomis rūpinęsis, kad Dievas įvertintų jo teisingus siekius ir skirtų pergalę jam bei jo tautai. Tuo metu kunigaikštis Vytautas, „reto veiklumo vyras“ (*vir factivitatis rarae*), kuris „po visą tiek lenkų, tiek lietuvių kariuomenę skraidyte skraidė“ (*per universum tam Polonicum quam Lithuanicum volabat, discurrebatque*), kartu su septyniais patarėjais parengęs viso mūšio planą, o kautynių dieną, priešui artėjant, kvietęs besimeldžiantį Jogailą kuo greičiau rikiuoti karius. Šiam likus klausyti mišių, Vytautas pats su lenkų kariuomenės vadu Zyndramu iš Maškovicų karius išrikiavęs. Vėliau, karaliui paskelbus mūšio pradžią, Vytauto vedama „lietuvių kariuomenė pirmoji stojo į kovą“: *Exercitus tamen Lithuanicus*

p. 52–53; Idem, *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis. Trys paskaitos Vilniuje*, sudarė Vydas Dolinskas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 15.

¹⁸ [Jan Długosz], Joannis Długossii seu Longini canonici Cracoviensis *Historiae Polonicae libri XII*, ad veterimorum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibus instruxit Ignatius Żegota Pauli, cura et impensis Alexandri Przezdziecki, (Joannis Długosz senioris canonici Cracoviensis *Opera omnia*, t. 13), Cracoviae, 1878, t. 4, libri XI–XII, p. 20, 22–23.

¹⁹ Sven Ekdahl, *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis*, p. 16; Idem, *Jono Dluogošo „Prūsų vėliavos“ – Žalgirio mūšio šaltinis*, p. 53–54.

[...] *prior ad congressum venit*. Prieš lietuvius kryžiuočiai nukreipę stipriausias savo pajėgas ir po valandos kautynių privertę juos bėgti: „Tokia baimė apėmė bėgančius, kad dauguma, tik pasiekusi Lietuvą, sustojo ir paskelbė, kad žuvo Karalius Vladislovas, žuvo Lietuvos Didysis Kunigaikštis Aleksandras, žuvo ir buvo visiškai sunaikinta jų kariuomenė.“ Lietuvos kariuomenė buvusi sunaikinta: pasitraukti nespėję kariai – išžudyti arba paimti nelaisvėn. Kautis likęs tik „didžiai nuliūdęs“ Vytautas su trimis narsiais Smolensko rusėnų pulkais, vėliau įsiliejusiais į lenkų kariuomenę. Lietuviams pabėgus, lenkai apsupę ir sumušę kryžiuočius: taip išgelbėję savo „tėvynę nuo okupacijos“ bei patys „apsisaugoję nuo išnaikinimo arba vergovės grėsmės“²⁰.

Tokį Długošo sukurtą Žalgirio aprašymą Miechovietis gerokai sutrumpino, tačiau išsaugojo pagrindinius ideologinius akcentus: lietuviai „barbarišku žiaurumu“ pasižymėję dar prieš mūsų, kryžiuočius jie puolę pirmi, bet sumušti bėgę iki Lietuvos²¹. Būtent šie pirmojoje spausdintoje Lenkijos istorijoje išryškinti Žalgirio paveikslo akcentai žeidė lietuvių savigarbą ir privertė juos gręžtis į žodinę krašto tradiciją, susikurti savąjį mūsų aprašymą bei skirti jam deramą vietą Lietuvos istoriniame pasakojime. Bychoveco kronikos autorius perėmė Długošo brėžtą narsaus karo vado Vytauto bei pamaldaus Jogailos antitezę, tačiau sukeitė esminius mūsų vaizdus: ne lietuviai gėdingai iš kovos pabėgę, bet lenkai gėdingai stovėję ir žiūrėję, kol Vytautas su lietuviais kryžiuočius sumušęs. Nėra abejonės, kad šitoks Žalgirio aprašymas rėmėsi Lietuvoje išlikusiu žodiniu pasakojimu²². Įsidėmėtina, kad „lietuviškąją“ mūsų versiją jau XV a. buvo išdėstęs italų istorikas ir poetas Enėjas Silvijus Piccolominis (Enea Silvio Piccolomini, 1405–1464, nuo 1458 – popiežius Pijus II). Traktate *Apie savo amžiuje garsius*

²⁰ Joannis Długossii *Historiae Polonicae libri XII*, t. 4, p. 24, 36–37, 53–56, 59–60, 64.

²¹ Mathias de Mechovia, *Chronica Polonorum*, Cracoviae: per Hieronymum Vietorem, 1521, p. 278–280.

²² Edvardas Gudavičius, „Bychovco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūsų“, p. 129.

vyrus (*De viris aetate sua claris*) italų humanistas Žalgirio pergalę priskyrė Vytautui ir lietuviams, o lenkus vaizdavo tik kaip mūšio stebėtojus²³. Kai kurios lietuviškojo pasakojimo detalės atitiko tikrovę: Vilniaus katedroje iki 1529 m. gaisro išties kabėjo mūšyje nugalėtų kryžiuočių vėliavos. Jos nutylėtos Długošo tekste, bet minimos apie 1550 m. Mykolo Lietuvio parašytame traktate *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius (De moribus Tartarorum, Lituorum et Moscorum)*²⁴. Regis, galėjo būti pagrįsti ir Vytauto priekaištai Jogailai dėl kovos vengusios Lenkijos kariuomenės: iš mūšio lauko rašyti paties karaliaus laišškai²⁵, taip pat ir Długošo analai²⁶ teigė, kad lenkų patirti nuostoliai buvę labai maži, o 1410–1411 m. sandūroje Krokuvoje, karaliaus kanceliarijoje, parašyta *Lenkijos karaliaus Vladislovo karo su kryžiuočiais 1410 Kristaus metais kronika (Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum cruciferis Anno Christi 1410)*, kaip ir Bychoveco kronika, tvirtino, jog daug lenkų pulkų mūšyje iš viso nedalyvavo²⁷. Vytauto sielvartas dėl kovoje žūstančių jo kunigaikščių ir didikų nebuvo perdėtas: Jogailai tausojant Lenkijos pajėgas, Žalgirio pergalė, matyt, galėjo būti pasiekta „tik aršiai kaunantis ir žūstant lietuvių ir kitiems, o ne lenkų, pulkams“²⁸. Kiti istoriniai šaltiniai nepatvirtina nei Długošo ir Miechoviečio pasakojimo apie panišką daugumos lietuvių pabėgimą, nei jų žinios apie išskirtinį Smolensko pulkų herojiškumą: priešingai – to meto vokiečių istorikas, tęsęs Jono iš

²³ Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos vienuomenėse*, p. 44–48; *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig: Hirzel, 1870, t. 4, p. 240–242.

²⁴ Michalonis Lituani, *De moribus Tartarorum, Lituorum et Moscorum, fragmina decem, multiplici Historia referta*, Basileae: Apud Conradium Waldkirchium, 1615, p. 33; Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*, iš lotynų k. vertė Ignas Jonynas, Vilnius: Vaga, 1966, p. 60.

²⁵ *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig: Hirzel, 1866, t. 3, p. 427; Sven Ekdahl, *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis*, p. 39, 42.

²⁶ Joannis Długossii *Historiae Poloniae libri XII*, t. 4, p. 67.

²⁷ *Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum cruciferis anno Christi 1410*, wyd. Zygmunt Celichowski, Poznań: Nakl. bibl. Kornickiej, 1911, p. 28.

²⁸ Sven Ekdahl, *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis*, p. 39.

Posilgės (Johannes von Posilge) *Prūsų žemės kroniką*, nurodo, kad mūšio pabaigoje kartu su lenkais kryžiuočius triuškinusi ir Lietuvos kariuomenė – „pagonys“ (*dy heydin*)²⁹. Regis, rusėnų didvyriškumo vaizdas Lenkijos istorikų bus tyčia pasitelktas lietuviams suniekinti, jų bailumui pabrėžti. Kita vertus, Bychoveco kronika, prasilenkdama su tikrove, perdėm nuvertino Jogailos ir Lenkijos kariuomenės vaidmenį.

Taip XVI a. pradžioje susidūrė du priešiški, skirtingoms tautinėms ideologijoms palenkti, vienas kitą neigiantys Žalgirio mūšio aprašymai. Lietuviškas aprašymas buvo integrali viso prieš Lenkiją nukreipto Bychoveco kronikos pasakojimo dalis, padėjusi išryškinti lietuvių tautos suverenumo, jos savarankiško istorinio likimo idėją. Tačiau jau amžiaus viduryje regimos Lietuvos politikų pastangos paversti Žalgirio pasakojimą abi tautas vienijančiu tekstu. Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Mikalojus Radvilas Juodasis (1515–1565), siekęs lygiateisės Lietuvos ir Lenkijos sąjungos, 1563–1564 m. žiemą Varšuvos seime lietuviams su lenkais tariantis dėl unijos net du kartus viešose kalbose, primindamas buvusią karinę tautų vienybę, citavo *Prūsų karo himno* žodžius: *Hej Polanie, z Bogiem na nie, bo nam Litwy nie dostaje* – „Ei, lenkai, su Dievu prieš juos, nes Lietuvos nepasieksime [nepavysime, su Lietuva nespėsime]“. Tokios Radvilo pastangos pasitelkti Žalgirio atminimą sulaukė lenkų pašaipos. Krokuvos pilininkas Marcinas Zborowskis (1492–1565) Vilniaus vaivada atrėžė: *Ba, Litwy nie dostawa, bo była uciekla* – „Taip, Lietuvos nepavijo, nes buvo pabėgusi“³⁰.

²⁹ *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 3, p. 316; Mečislovas Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 221–244; Edvardas Gudavičius, „Bychoveco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį“, p. 123–129; Sven Ekdahl, *Žalgiris. Šiandienos žvilgsnis*, p. 20–29; Stefan M. Kuczyński, *Bitwa pod Grunwaldem*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk, 1985, p. 147.

³⁰ [Adam Tytus Działyński], *Źródłopisma do dziejów unii Korony Polskiej i W. Księstwa Litewskiego*, drukiem ogłosił A. T. hr. z Kościelca wojewodzie Działyński, Poznań: czcionkami Ludwika Merzbacha, 1856, t. 2, d. 1, p. 247, 302; Alvydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, p. 49–51.

Priešingus lietuvių ir lenkų istorinius naratyvus pamėgino su-derinti iš Mozūrijos Lietuvon atvykęs istorikas ir poetas Motiejus Strijkovskis (Mattias Strijcovius, Maciej Strykowski, 1547 – prieš 1593). 1575–1577 m. Slucke, kunigaikščio Jurgio Olekaičio (apie 1531–1578) dvare, jis parašė ciliuotą Lietuvos istoriją – *Apie šlovingos lietuvių, žemaičių ir rusėnų tautos pradžią, kilmę ir narsą, riteriškus žygius ir namų reikalus*, į kurią įdėjo Žalgirio mūšiui skirtą poemėlę *Apie šlovingą Jogailos karą ir laimingą mūšį su prūsų kryžiuočiais bei Vokietijos kunigaikščiais*³¹. Kiek papildęs, į pavadinimą greta Jogailos įrašęs ir Vytauto vardą, šią poemėlę Strijkovskis paskelbė pirmojoje spausdintoje Lietuvos istorijoje – 1582 metais Karaliaučiuje išleistoje *Niekada anksčiau šviesos neregėjusioje Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje*³². Gerai susipažinęs su Lietuvos metraščiais, Kunigaikštystės didikų dvaruose greičiausiai girdėjęs ir žodinių pasakojimų apie Žalgirį, Strijkovskis juos sujungė su stipria, Dlugošo ir Miechowiečio įtvirtinta lenkų istoriografijos tradicija. Jo pateiktas Žalgirio mūšio aprašymas įterpė į LDK naratyvą vaizdus, anksčiau žeidusius tautinę lietuvių savigarbą: poemėlėje pasakojama, kaip žiauriai prieš mūšį lietuviai su totoriais siaubę Prūsijos bažnyčias ir gyventojus, kaip kryžiuočių palaužta jų kariuomenės dalis bėgusi iš mūšio lauko iki pat Lietuvos. Tačiau šie vaizdai sąmoningai sušvelninti: lietuviai nėra vadinami barbarais, nutylimi Dlugošo žodžiai, kad Lietuvon atbėgę lietuvių kariai paskelbė gandą apie abiejų valdovų ir visos kariuomenės žūtį. Sykiu tradicinį lenkų istoriografijos pasakojimą Strijkovskis papildė naujais – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir lietuvių tautos prestižą ginančiais – idėjiniais potėpiais. Įsidėmėtina:

³¹ Maciej Strykowski, *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, zemojdzkiego i ruskiego, przedytym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pi-lnego doświadczenia*, oprac. Julia Radziszewska, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1978, p. 348–357.

³² Maciej Strykowski, *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, oprac. Mikołaj Malinowski, Warszawa: Nakład G. L. Glücksberga, 1846, t. 2, p. 128–138.

tokių potėpių Varniuose redaguotoje ir Karaliaučiuje paskelbtoje *Kronikoje* atsirado daugiau nei jų būta Slucke sukurtame rankraštyje. Visų pirma, poemėlėje ypatingai išaukštinama lietuvių karinė narsa. Paties mūšio aprašymas pradedamas nuo herojiško lietuvių susirėmimo su kryžiuočiais:

Wspomnicie Musae, Litwa iż z przodkiem skoczyła
Z Tatarami, a srogi bój z Niemcy stoczyła.

(Atminkite, Mūzos, kad Lietuva su Totoriais pirmoji
Pakilo ir žiauriai su Vokiečiais susikovė.)

Vytautas su lietuviais taip „drąsiai“ puolęs kryžiuočius, kad kautynių gausmas prilygęs degančios Sodomos riksmui, graikų verčiamų Trojos sienų, romėno Scipiono puolamos Kartaginos griūčiai (lietuvių palyginimas su graikais ir romėnais įterptas tik į *Kronikos* tekstą)³³. Lygių galybių mūšis trukęs pusvalandį, tačiau Marsas buvęs palankesnis vokiečiams: dalies įveiktų ir bėgančių lietuvių Vytautas nepajėgęs sustabdyti. *Kronikoje* paskelbtą poemėlės redakciją Strijkovskis papildė lietuvių atsitraukimą pateisinančiomis eilutėmis:

Lecz nie trzeba dziwować, gdyż na pierwszym czele,
Potkali się dość mężnie i czynili śmieie,
I wszystek gwałt na sobie zbrojnych zatrzymali,
Musielic biedni wytchnąć, gdy się spracowali.

(Tačiau nereikia stebėtis [lietuvių pabėgimu], nes į pirmas linijas
Veržėsi gan narsiai ir veikė drąsiai,
Ir visą ginklo galybę savo kūnais sulaikė,
Turėjo vargšai atsikvėpti, nes nuvargo.³⁴)

Sykiu, taisydamas Dlugošą, Strijkovskis teigė, kad ne visa Lietuvos kariuomenė iš mūšio pasitraukusi. Pasak Slucko rankraščio, sveiki kautis likę ir „lietuvių šlovę atkūrę“ trys – „smolenskiečių,

³³ Maciej Strykowski, *Kronika...*, t. 2, p. 133.

³⁴ *Ibidem*, p. 133.

vilniečių“ ir „viblėnų“ (*Wiblany*) – pulkai³⁵. Mįslingo ir klaidingo „viblėnų“ vardo paminėjimas, regis, liudytų, kad šias mūšio detales Strijkovskis galėjęs perimti iš ydingai perskaityto Lietuvoje buvusio rašytinio teksto. *Kronikoje* publikuota poemėlė esmingai papildyta: su trimis vėliavomis mūšyje likusi, vokiečiams „iš šono smogusi“ ir taip „amžiną garbę iš nemirtingos šlovės gavusi“ Smolensko rusėnų, „Vilniaus ir Trakų žemių bajorija“. Greta trijų žemių vėliavų, trijų pulkų, prieš kryžiuočius toliau mūšyje kovėsi ir Gardino bajorai, su Vytautu „tvirtai laikėsi Žemaitija“, drąsa pasižymėjo „naugardukėnai ir voluinėnai“³⁶. Jie kartu su Lenkijos kariais sumušę vokiečius. Pabrėžiama, kad Lietuva Žalgirio lauke sudėjusi didžiausią auką. Būtent žuvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų pagerbimu ir baigiama poema:

Polskich slachciców tylko dwa przednich zginęło:
Jakubowski z Cziulickim, których wspomnieć miło,
Iż mężnie zo ojczyznę walcząc gardło dali,
Potomków k temuż budząc w sławę wszrobowali.

Z Litwy i z Rusi wiele bojarów zostało,
Gdyż ich wojsko Polakom wprzód kredencowało;
Niech mają dank dzielności, póki Phebus koło
Słoneczne będzie woził po niebie wesoło.

(Iškilių lenkų bajorų tik du žuvo:
Jakubovskis su Cziulickiu, kuriuos atminti miela,
Nes už tėvynę narsiai kovodami galvas padėjo,
Palikuonis, žygiams žadindami, šlovėn iškėlė.

Iš Lietuvos ir Rusios daug bajorų [mūšio lauke] liko,
Nes pirma Lenkų žengė jų kariai;
Tebūnie narsos gerbiami, kol Febas
Saulės ratą linksmi po dangų ridens.³⁷)

³⁵ Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 353.

³⁶ Maciej Strykowski, *Kronika...*, t. 2, p. 134–135.

³⁷ *Ibidem*, p. 138.

Žalgirio aprašyme Strijkovskis išsaugo tiek Dlugošo, tiek Bychoveco kronikos išryškintą Vytauto kaip veiklaus, pirmiausia savo ir karių jėgomis, o ne Dievo malone pasitikinčio, karo vado vaizdinį. „Ką darai? Ei, dėl Dievo! Jau meski maldas! / Negi tikiesi, kad poteriai atrems Prūsų galybę?“³⁸ – kreipiasi Vytautas į besimeldžiantį Jogailą. *Kronika* taip pat išskiria Plačiąjame Lietuvos metraščių sąvade paminėtus lietuvių kariuomenės vadus – Joną Žadivydą ir Joną Goštautą (*Iwan Żedziewit i Jan Gastolt*). Netikėtai naujomis spalvomis poemoje nušvinta Jogailos paveikslas. Algirdo sūnus – ne tik pamaldus, „tikrai šventas karalius“, bet ir narsus karys: sėdęs ant žirgo, jis – „tikras Hektoras“. Kaip svarbiausia valdovo savybė pabrėžiama atsakomybė už tautą, kraštą, kiekvieną jo žmogų. Išskleisdamas Lenkijos vėliavą, Jogaila malda kreipęsis į Dievą ir prisipažinęs, jog „vengęs kruvino mūšio“, tačiau, kol turįs jėgų, kol gyvas, „privalęs ginti žmones“, kuriuos Aukščiausiasis jam patikėjo:

Ten urząd któryś mi sam zlecił pełnić muszę,
Boć winien liczbę będąc dać za każdą duszę.

(Turiu atlikti pareigas, kurias pats man skyrei,
Juk privalėsiu pateikti sąskaitą už kiekvieną sielą.³⁹)

Būtent išplėtotomis, sudramatintomis Jogailos kalbomis Strijkovskis nusako Žalgirio mūšio istorinę prasmę, perteikia tėvynės ir laisvės meilės imperatyvą. Prieš mūšį karalius aistringai žodžiu stengėsis „visus riterius“ įkvėpti kovai:

Teraz! Teraz potrzeba, o sławni mężowie!
Ojczyzny milej bronić, jak własni synowie.
Teraz, teraz, potwierdzić macie swych wolności,
A pomścić się nieznośnych onych doległości

Które wam źli niezbożni Krzyżacy działali
I ojczyzny waszej część gwałtownie pobrali!

³⁸ *Ibidem*, p. 131; Maciej Strykowski, *O początkach...*, p. 351.

³⁹ *Idem, Kronika...*, p. 130.

(Dabar! Dabar reikia, o šlovingieji vyrai!
Kaip tikriems sūnums ginti mielą tėvynę.
Dabar, dabar turite savo laisves pagrįsti
Ir atsiteisti už tas nepakeliamas kančias,

Kuriomis jus pikti bedieviai kryžiuočiai kankino,
Ir dalį jūsų tėvynės jėga paveržė!⁴⁰⁾

Strijkovskis išryškina egzistencinę Žalgirio svarbą: tai buvusi tautų kova už savąją būtį. Didysis mūšis poemoje iškeliamas kaip žūtbutinis žygis už Lietuvos ir Lenkijos laisvę, už lietuvių ir lenkų tautų išlikimą. Mat didysis Prūsijos magistras „norėjo Lenkiją ir Lietuvą iki pamatų sunaikinti, / O jų tėvynėse savo įžūlų ordiną apgyvendinti“⁴¹. Kryžiuočiai sutelkę visos Europos vokiečių galybę – Saksonijos, Reino, Livonijos, Prūsijos, Švabijos, Moravijos, Čekijos, Danijos, Švedijos, Silezijos ir kitų kraštų vokiečius – tam, kad „lenkus, rusus, lietuvius išmuštų, iškirstų, išnaikintų ir jų vardą ištrintų, o vokiečius [jų žemėse] pasodintų“⁴². Žalgiris Strijkovskiui – sarmatų vienybės, trijų, jo įsitikinimu, bendros sarmatiškos kilmės tautų, lenkų, lietuvių ir rusų, istorinė pergalė: „Šlovinu sarmatų ginklų galią ir vyrų narsą, / Ir įveiktą kryžiuočių gausių jėgų puikybę“⁴³. Po mūšio visose tiek Lenkijos, tiek Lietuvos – bažnyčiose giedota *Te Deum* ir garbintas Viešpats. Mat „pats Dievas teikėsi šlovinga pergale papuošti Lenkus ir Lietuvą“⁴⁴. Taigi iš mozūrų kilęs Lietuvos istorikas Žalgirio aprašymui suteikė naujų didaktinių reikšmių: pavertė jį patriotizmą žadinančiu pasakojimu apie kovą už tėvynę ir laisvę, apie lietuvių, lenkų ir rusų ginklo brolybę, padėjusią išgelbėti šias tautas bei jų valstybes – Lenkijos Karalystę ir Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę – nuo žūties. Įsidėmėtini lietuviški ir demokratiniai šio pasakojimo akcentai. Strijkovskio *Kronikoje* iškeliamas ne tik abiejų Gediminaičių, ne tik

⁴⁰ *Ibidem*, p. 132.

⁴¹ *Ibidem*, p. 128.

⁴² *Ibidem*, p. 136–137.

⁴³ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 138.

karo vadų didikų, bet visos bajorijos karinis vaidmuo, išaukštinama lietuvių bajorijos kraujo auka, pabrėžiama, kad mūšyje didvyriškai iki galo kovėsi etninių lietuvių žemių – Vilniaus ir Trakų vaivadijų bei Žemaitijos – bajorai.

Jau XVI a. Žalgiris buvo paverstas tautos tapatybei reikšmingu simboliu. 1592 m. išleistoje Vilniaus poeto Jono Radvano poemoje *Radviliada (Radivilias)* Žalgirio mūšis minimas tarp lietuvių tautai svarbiausių praeities įvykių. Pasak poemos, mūšyje pasiekta pergalė esanti iškalta Lietuvos karžygio Mikalojaus Radvilo Rudojo skyde greta romėnų atvykimo į kraštą, Mindaugo karūnavimo, Vilniaus įkūrimo, Lucko suvažiavimo, Oršos mūšio vaizdų⁴⁵. Žalgiris susiejamas su to meto lietuvių kovomis prieš Maskvą: būtent iš Žalgirio mūšio grįžtąs Vytautas apsireiškęs sapne Radvilui Rudajam ir karšta patriotine kalba įkvėpęs šiam stiprybės kovai su maskvėnais prie Ulos upės⁴⁶. Taigi teigiama, kad prieš kryžiuočius pasiektos Žalgirio pergalės atminimas turintis padėti lietuviams įveikti kitą mirtinai pavojingą priešą – Maskvos Didžiąją Kunigaikštystę.

XVII a. viduryje perrašydamas Strijkovskio *Kroniką*, Vilniaus universiteto profesorius Albertas Vijūkas-Kojalavičius (1609–1677) pateikė dar vieną – barokinę – Žalgirio įvykių interpretaciją. 1669 m. Antverpene išleistoje *Lietuvos istorijos antroje dalyje (Historiae Litvaniae pars altera)* jėzuitų autorius teigė, jog apie mūšį, kurį „daugelis plačiai aprašė“, jis paminėsiąs tik tai, „kas susiję su lietuvių reikalais“ (*qua Lituanorum res attingit*)⁴⁷. Šiuos reikalus vaizduodamas Kojalavičius, skirtingai nei Strijkovskis, iškėlė ne Lietuvos bajorijos riteriškos narsos jėgą, ne aukojimosi tėvynei ir laisvei motyvą, bet Dievo visagalybės ir neišvengiamos jo bausmės už žmonių piktadarybes idėją. Kaip ypatingą, Dievo rūstybę užtraukusį nusikaltimą jėzuitų

⁴⁵ Jonas Radvanas, *Radviliada*, parengė ir vertė Sigitas Narbutas, Vilnius: Vaga, 1997, p. 144–145.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 150–155.

⁴⁷ [Albertas Vijūkas-Kojalavičius], *Historiae Litvaniae pars altera... auctore p. Alberto Wiiuk Kojalowicz*, Antverpiae: apud Jacobum Meursium, 1669, p. 84.

istorikas išskyrė Dlugošo paminėtą Lietuvos karių „piktadarišką elgesį“ mūšio išvakarėse. Lietuviai – dar neseniai „tikrąjį tikėjimą“ priėmusi ir dar jo nespėta „sušvelninti“ tauta – vos įžengę Prūsijon, „smarkiai nusiaubė kraštą, bjauriai išniekino ir šventyklas, ir visas jose esančias Šventenybes“. Taip elgėsi ne tik totoriai – „skitai, Mahometo prietarus išpažįstanti tauta, bet ir kai kurie lietuviai, eiliniai kariai, dar nepriėmę krikščionių tikėjimo“. Jogaila su Vytautu, dėl šio nusikaltimo „norėdami permaldauti Aukščiausiąjį“, įsakė išaiškinti nusikaltėlius ir juos pakarti⁴⁸. Žmonių ir tautų likimus lemiančio Dievo idėją Kojalavičius paremia ir Jogailos paveikslu. Tik atvykęs į Žalgirio lauką Lenkijos karalius „parpuolė ant kelių prie šventojo altoriaus“ ir „patikėjo būsimojo mūšio likimą Aukščiausiam“. Mat gerai žinojo, „jog karai paprastai kyla dėl žmonių įgeidžių, o pergale pasiekiamos tiktai Aukščiausiojo valia“⁴⁹. Šios valios negalėjęs pakeisti pirmasis mūšin stojęs „narsusis kunigaikštis“ (*fortissimus Dux*) Vytautas: neatlaikiusi priešo jėgos viena Lietuvos kariuomenės dalis „pasileido netvarkingai bėgti“, kita – „narsiai“ kaudamasi „susijungė su lenkų pulkais“. Būtent šie pulkai, Dievo padedami, ir pasiekę Žalgirio pergalę. Mūšio aprašymą jėzuitų istorikas baigia apibendrinančia ištarme: „Nedaug žuvo lenkų, kurių narsumui reikia dėkoti už šią šlovingą pergalę; lietuvių ir rusų krito kur kas daugiau, jie šitaip nesėkmingai kovojo dėl to, kad, matyt, tokia buvo dangaus baismė šventenybių išniekintojams“ (*violatorum nuper sacrorum poenam hanc fuisse*)⁵⁰. Vilniaus universiteto ir Lietuvos kolegijų studentams skirtame didaktiniame Žalgirio aprašyme Kojalavičius išsaugojo kai kurias svarbias „lietuviškas“ Strijkovskio pasakojimo detales: nešlovindamas lietuvių karių, jis pastebi, kad mūšyje iki galo

⁴⁸ *Ibidem*, p. 85; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorija*, iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas, Vilnius: Vaga, 1988, p. 378–378.

⁴⁹ *Historiae Litvanae pars altera...*, p. 85–86; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 379.

⁵⁰ *Historiae Litvanae pars altera...*, p. 87; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 380.

likę, nors „didžiausiam pavojui atsidūrę“ (*extreme periclitabantur*) ne tik Smolensko, bet ir „Vilniaus, Trakų, Žemaitijos, Naugarduko ir Voluinės pulkai“⁵¹. Įsidėmėtina ir *Lietuvos istorijos* pastaba, kad Žalgiryje pasiekta „lenkų pergalė“ buvusi „naudinga tik lietuviams“: mat Vytauto ir Jogailos pastangomis Lietuvai sugrąžinta Žemaitija⁵².

Tiek Lietuvos Baroko, tiek Apšvietos kultūroje išliko Renesanso įtvirtintas herojiškas Žalgirio vaizdinys. Būtent tokį mūšio bei jo laimėtojų Vytauto ir Jogailos vaizdinį Lietuvos visuomenės atmintyje stengėsi išsaugoti proginė krašto literatūra. 1639 m. Vilniuje išleistame ir valdovo Vladislavo Vazos bei jo žmonos Cecilijos Renatos atvykimui į Lietuvos sostinę skirtame, greičiausiai Vilniaus akademijos profesoriaus Tomo Požeckio (Thomas Porzecki, 1609–1653) parašytame eiliuotame kūrinyje „Šviesiausiųjų Jogailaičių giminės karalių amžinumas“ (*Aeternitas serenissimorum stirpis Jagellonicae regum*) Jogaila ir Vytautas visų pirma išaukštinami kaip kryžiuočių nugalėtojai Didžiajame mūšyje⁵³. 1644 m. Kazimieras Vijūkas-Kojalavičius (1617–1674), sveikindamas eilėmis karalaitę Karolį Ferdinandą Vazą (1613–1655) Vilniaus jėzuitų profesų namų vardu, mini senųjų Lietuvos valdovų žygius, o Vytautą nusako kaip „kryžiuočių ir Azijos tautų nugalėtoją“ – *Crucigerorum, Asiaticorumque debellator Vitoldus*⁵⁴. Žalgiris vaizduotas Lietuvos jėzuitų dramose, statytose mokyklinių teatrų scenose. 1663 m. Pinske vaidinta drama „Vladislovas Jogaila, Lenkijos karalius, prie Giunvaldo nugalėtojų kryžiuočių magistrą Ulrichą“. 1717 m. tame pačiame Pinske pastatyta, o Vilniuje išleista, greičiausiai Stanislovo Chžanovskio (Stanisław Chrzanowski, 1691–1742) parašyta drama „Skanėstai ant Lietuvos karžygio

⁵¹ *Historiae Litvanae pars altera...*, p. 87; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 380.

⁵² *Historiae Litvanae pars altera...*, p. 89–90; Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *op. cit.*, p. 382–383.

⁵³ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 302, 345.

⁵⁴ Casimirus Wivk Koiłowicz, *Panegyrici Heroom varia antehac manu sparsi*, Vilnae: Typis Academicis Soc. Jessv, 1668, p. 99.

Aleksandro Vytauto stalų“ (*Bellaria super mensas debellatoris Litvaniae Alexandri Vitoldi*). Šiame kūrinyje vaizduota Žalgirio mūšio pa- baiga, o Vytautas iškeltas kaip mūšio laimėtojas, pats nukovęs Ordino didįjį magistrą⁵⁵. Strijkovskio kurtas Žalgirio kaip lietuvių ir lenkų tautų vienybės vaizdinys buvo minimas ir XVIII amžiaus Lietuvos li- teratūroje. 1754 m. išleistoje anoniminėje poemėleje „Nuoširdžiausia dovana, lietuvių bajoro skirta aukso laisvės saugomiems šviesiausiems ir garsiausiems skaisčiausiosios Lenkijos Karalystės sūnams“ Jogailos suvienytų tautų pasiekta pergalė prieš „kryžiuočių minias“ nurodoma kaip sektinas bendros lietuvių ir lenkų kovos už laisvę pavyzdys⁵⁶.

Kaip keitė barokinį Žalgirio aprašą Apšvietos naratyvas? 1760 m. Vilniaus akademijos spaustuvės išleistas ir 1763, 1771, 1775 m. per- leistas jėzuito Pranciškaus Paprockio (1723–1805) vadovėlis *Namų žinios apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su pridėta tos tautos istorija* krašto jaunuomenei pateikė glaustą Kojalavičiaus *Lietuvos istorijos* santrauką. Žalgirio paveikslas šioje santraukoje minimalisti- nis: jame nerasime nei Strijkovskio ryškintų herojinio patriotizmo, nei Kojalavičiaus pabrėžtų pasitikėjimo Dievo valia motyvų. Apie patį mūšį vadovėlis praneša vienu, būtent „lietuvių reikalus“ akcen- tuojančiu, sakiniu: „Po to surengta batalija ties Griunvaldu, Lietuva ir Totoriai ėmė byrėti [*poszli w rosypkę*], tik Vytautas su Vilniaus, Trakų, Naugarduko vaivadijomis ir Žemaitija prisijungė prie Lenkų.“ Po šio pranešimo pateikiami vien skaičiai: „krito 50 000 Kryžiuočių, 14 000 paimta į nelaisvę, pats Ulrikas užmuštas, 51 vėliava Krokuvos Bažnyčioje pakabinta“⁵⁷. Trumpas, regis, vien į skaičius skaitytojo

⁵⁵ Rimantas Šidlauskas, „Lietuvių kovos su kryžiuočiais jėzuitų teatre“, in: *Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai*, p. 157–158; *Bellaria super mensas debellatoris Litvaniae Alexandri Vitoldi*, Vilnae, 1717.

⁵⁶ *Przeswieatnym y Przechacnym Najjasnieyszey Korony Polskiej Złotą wolnością zaszczyconym Synom Od Litewskiego Szlachćica Ofiarowany Szczerozczliwy upomi- nek*, b. m., b. v. [Vilnius, 1754], l. 1.

⁵⁷ [Franciszek Paprocki], *Domowe wiadomości o Wielkim Xięstwie Litewskim z przyłączeniem historyj tegoż narodu przedrukowane*, w Wilnie: drukarni J.K. Mści. Akademickiey Societatis Jesu, 1763, p. 31.

dėmesį telkiantis, Žalgirio aprašas nėra ideologiškai neutralus. Jame iškalbingai nutylėti Kojalavičiaus žodžiai, priskybę pergalę lenkams. Iš pranešimo taip pat išbraukti Strijkovskio bei Kojalavičiaus minėti Lietuvos kariuomenėje kovęsi Smolensko bei Voluinės rusėnų pulkai. Tačiau pabrėžta, kad mūšyje su Vytautu iki galo likę Lietuvos valstybės branduolį sudariusių Vilniaus, Trakų, Naugarduko vaivadijų ir Žemaitijos Kunigaikštystės lietuviai. Istorinę mūsų svarbą Lietuvos studentų atmintin turėjęs įrašyti ir vadovėlio pabaigoje pateiktas klausimas: „koks buvo Kryžiuočių pralaimėjimas prie Griunvaldo?“⁵⁸

Pasakojimas apie Žalgirį Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydyje dar buvo išsaugojęs politinę bendruomenę telkiančią, jos apsisprendimus skatinančią moralinę jėgą. Įsidėmėtina: į Žalgirį lietuviai grėžėsi paskutinėmis Kunigaikštystės gyvavimo dienomis. Būtent pergalė prieš kryžiuočius priminta Lietuvos kariams lemtingu Tado Kosciuškos (1746–1817) sukilimo metu. Mykolas Pranciškus Karpavičius (1744–1803), Vilniaus universiteto profesorius, Lietuvių Tautos Aukščiausiosios Tarybos narys, 1794 m. birželio 25 d. sakydamas „piliiečio pamokslinę kalbą“ išrikiuotai Vilniaus vaivadijos šauktinei liaudies kariuomenei, tvirtino:

Jūs, pirmoji lietuvių tautos vaivadija, ir neatsitiktinai pirmoji, rodote tokią drąsų ir gražų Tėvynės meilės, narsumo ir tikro katalikiško dievobaimingumo pavyzdį. Malonu skaityti Lietuvos istorijoje, kad kovoje su Vokiečiais Kryžiuočiais prie Griunvaldo Jogailai [vadovaujant] vilniečiai pirmieji su smolenskiečiais, Žemaitija ir trakiškiais stoji į jau bepralaimimą mūsų ir užtikrino bei pelnė šlovingiausią pergalę Tėvynei; šiandien teikiate tautai tokią pat viltį. Garbingi Vaivadijos Gyventojai, kad pasižymėdami tokia narsa, atsidavimu, tokiu šventu Tėvynės meilės įkarščiu ir su Dievo palaiminimu, kurio taip pavyzdingai ir pamaldžiai prašote, nudžiuginsite tautą iš protėvių paveldėta dorybe, pasitikdami mirtį, pelnydami šlovę ir brangią pergalę.⁵⁹

⁵⁸ *Ibidem*, p. 52.

⁵⁹ Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, parengė ir vertė Kristina Mačiulytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 194, 374. Vertimo tekstas šiek tiek patikslintas.

Taigi pamoksle tvirtinama, kad būtent vilniečiai su kitomis Lietuvos kariuomenės pajėgomis nulėmę istorinio mūšio pergalę. Tėvynę ginantys Vilniaus vaivadijos piliečiai, pasak Karpavičiaus, atspindintys „dorybingą senovę“, jie teikiantys tautai tokią pačią pergalės viltį kaip jų protėviai Žalgirio mūšyje. Taip Strijkovskio sukurtas ir Kojalavičiaus išsaugotas Žalgirio vaizdinys XVIII a. pabaigoje buvo pasitelktas kaip įkvepiantis, imperatyvią galią turintis lietuvių kovos už tėvynės laisvę simbolis.

XVIII a. Žalgiris kaip lietuviškąjį patriotizmą žadinantis ženklas išskyla ir Prūsų Lietuvos literatūroje. Kalbininkas ir poetas, Pilkalnio kantorius Kristijonas Gotlybas Milkus (apie 1732–1807) apie 1795 m. parašo poemėlę *Pilkainis*, kurioje daug dėmesio skiria senųjų prūsų ir lietuvių kovoms su kryžiuočiais. Ilgai trukusias kovas, pasak poemos, pergalingai pabaigęs „Jagelas, etmons Didžios Lietuvos, Gudų karaliumi pastojęs“ [Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila, tapęs lenkų, slavų karaliumi]. Jis „taip skaudžiai kryželninkus visai sumuštus pergalėjo“, kad privertęs juos Prūsijos valstybę pasidalinti⁶⁰.

Didžiosios Kunigaikštystės istorinį pasakojimą tęsusi XIX a. istoriografija nesitenkino nei Kojalavičiaus, nei Paprockio pateiktais Žalgirio aprašymais: ji mėgino kurti savus mūšio vaizdinius. Justinas Narbutas (apie 1776–1845) 1820 m. Gardine išleistoje *Trumpoje Lietuvių Tautos pradmenų apybraižoje* (*Krotki rys pierwiastkow Narodu Litewskiego*) būtent Vytautui ir lietuviams priskyrė didžiausius Žalgirio pergalės nuopelnus: „pirmas su savo pulkais smogė priešui Vytautas, paremtas vieno lenkų būrio, nepaisydamas galingo pasipriešinimo, sulaužė jo rikiuotę“. Tuo tarpu Jogaila su rinktiniais lenkų riteriais vėliau puolęs iš šono ir galutinai pribaikęs pakrikusius kryžiuočius. Vytautas grįžęs į Lietuvą „šlovės apgobtas“ bei vesdamasis karo tarnybai nusisamdytų lenkų daugybę – tam, kad netrukus galėtų leistis žygin prieš Pskovą ir Naugardą⁶¹.

⁶⁰ Kristijonas Gotlybas Milkus, *Pilkainis. Poezija, proza*, parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 42.

⁶¹ Justyn Narbutt, *Krotki rys pierwiastkow Narodu Litewskiego*, w Grodnie: u Zymela Szriff-t-Gissera, 1820, p. 48–49.

Antanas Boleslovas Hlebavičius (Antoni Bolesław Hlebowicz, 1801–1847) 1821 m. Vilniuje išleistoje *Trumpoje Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto gyvenimo apybraižoje (Krotki rys życia Witolda, W. X. Litewskiego)* Žalgirio pergalę taip pat siejo su Vytautu. Pasak jo, mūšį pradėjęs „lietuvių sparnas, padedamas čekų bei totorių“. Jis ilgai ir narsiai kovėsis, kol paramos sulaukę kryžiuočiai privertę bėgti čekų samdinius, „nepaisant lietuvių karių laikymosi ir raginimų [kautis]“. Atsargoje buvusių ir Vytauto atvestų „Smolensko būrių tvirtybė, sustiprinta lietuvių pagalba, nulėmė to atmintino mūšio baigtį“. Įsidėmėtina, kad visame kautynių aprašyme Hlebavičius nutylėjo Jogailą. Kaip Vytauto talkininkas minimas tik lenkų kariuomenės vadas Zyndramas iš Maškovicų. Pasak Hlebavičiaus pasakojimo, Vytautas „grįžta į Lietuvą pilnas šlovės, kaip pasaulio istorijoje atmintino Griunvaldo mūšio vadas bei vokiečių galybės sutramdytojas“. Sykiu pastebima, kad būtent Lietuvos didžiojo kunigaikščio valia, jo sprendimas pasitraukti iš tolesnio karo lėmė Ordino išlikimą: „mūsų karžygs greičiausiai nenorėjo remti karaliaus, nes visiškai sunaikinęs tų vienuolių galią, būtų netekęs vienintelio prieglobsčio tuo atveju, jei būtų nutraukti draugystės ryšiai su lenkais, kuriais nepasitikėjo“⁶². Taigi lietuvių kuriamas Žalgirio paveikslas šiuosyk vėl, kaip XVI a. pradžioje, įgyja antilenkišką pobūdį.

Simonas Daukantas (1793–1864), Albertą Kojalavičių aukštines, juo gana nuosekliai sekęs, dėl Žalgirio su jėzuitų istoriku nesutiko iš esmės ir šio naratyvą perrašė. 1822 m. pirmąsyk lietuviškai sukurtoje tautos istorijoje – *Darbuose senųjų Lietuvių ir Žemaičių* – Žalgirio mūšis, dar raiškiau negu Hlebavičiaus kūrinyje, buvo paverstas Vytauto ir lietuvių tautos didybės paveikslu. Taip romantinis Lietuvos pasakojimas iš dalies grįžo prie Bychoveco kronikos teksto ir jo nuostatų. Pasak Daukanto, „Lietuvos karvedys“ Vytautas ne tik vedė lietuvius, žemaičius, gudus, totorius, bet ir prižiūrėjo – „mokė ir

⁶² Antoni Bolesław Hlebowicz, *Krotki rys życia Witolda W. X. Litewskiego*, w Wilnie: w Druk. A. Marcinowskiego, 1821, p. 71–73.

užveizėjo“ – lenkų karių vadą „Zidraną Maskovskį“: taigi vadovavo visai sąjungininkų kariuomenei⁶³. Tuo metu, kai Jogaila meldėsi ir verkė, o visi lenkai, tai matydami, taip pat „ašarojo“, Vytautas „rėdė karius į mūšą ir įsakymus davė“. Karaliui toliau „širdingai meldžiantis, rūpestingas, nes drąsus ir romus Vytautas eina pas jį ir taria: „Broli, die-na yra karės, ne maldos.“ Jogailai davus ženklą mūšį pradėti, „susirėmę šalys it mūriai dideles [ilgas] valandas grūmės lygia laime ir narsumu“. Vis dėlto Vytauto vestame dešiniajame kariuomenės sparne stovėję „gudai, čekai, totoriai, kryžievių“ spaudžiami, „gurti“ ir „šalin skrieti pradėjo“. Tačiau greta kovoję „lietuviai, stabdydami juos, stebuklus rodė savo kantrybės, užvis trakiškių pulkas už visus toj garbingoj mūšoj didžiau atsiženklino ir tuo kartu it mūras nepajudinamas stovėjo vidury kryžievių variu ir plienu aplietų eilių“. Vos priešui „perlaužus dešinį sparną lietuvių, Vytautas, atpuolęs ant tą sparną su kitais pulkais lietuvių ir gudų, atremia kryžievius“. Vokiečiams „baisiai narsiai“ toliau spaudžiant, didysis kunigaikštis atbėgęs pas karalių, kuris vis dar klausęs mišių, bei meldęs šį, kad pasirodytų lenkų kariams ir juos padrąsintų. Jogailai į prašymą neatsakius, Vytautas išeidamas taręs: „Sudievu, broli, aš einu mirti priešaky mano kantrių lietuvių“. Pagaliau, nors tik iš tolo, pasirodęs kariams ir pats Lenkijos karalius, „o Vytautas tuo tarpu savo kantrybe ir buklumu apsiautė iš visų pusių kryžievius“. Netrukus „Lietuvos karvedys“ metęs kovon dar „šešis pulkus lenkų“, taip pat ir „totoriai, gudai, kurie buvo paskrieję, ėmė pulti kuo narsiau ant kryžievių, kurie, suspausti nuo visur, ant galo išguro“. Taip baigėsi „ta garbinga mūša, sutrupinusi galybę kryžievių ant amžių“. Ne Jogaila, o Vytautas, kaip mūšio laimėtojas, perėmęs bei padalinęs visą karo grobį ir belaisvius: „vienus į Lietuvą išvarydino, kitus į Lenkus“⁶⁴.

Taigi Daukantas, kaip kadaise Bychoveco kronika ir jo amžininkas Hlebavičius, nuvertino Jogailos vaidmenį, o Žalgirio pergalę priskyrė

⁶³ Simonas Daukantas, *Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 374.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 375–377.

Vytautui ir jo mūšin vestiams „kantriems lietuviams“ bei lenkų pulkams. *Darbuose* liko nutylėti Dlugošo, Miechowiečio, Strijkovskio ir Kojalavičiaus aprašyti Lietuvos kariuomenės plėšikavimai mūšio išvakarėse. Be išlygų atmestas lenkų istoriografijos teiginys, kad lietuviai iš kovos pabėgę: Daukanto tikinimu, pasitraukę ne lietuviai, bet su jais viename kariuomenės sparne buvę čekai, totoriai bei gudai, tačiau ir šie vėliau mūšin sugrižę. Nė žodžiu neužsiminta apie Smolensko, Naugarduko ar Voluinės pulkus. Iš visų Lietuvos karių dėl ypatingos narsos išskirtas vienintelis Trakų vaivadijos pulkas. Kautynių aprašyme neminimi ir žemaičiai. Kodėl? Mat jiems Daukantas skyrė kitą, ne mažiau svarbų, vaidmenį – žemaičiams tekę pasienyje sulaukyti į Žalgirį kryžiuočiams padėti traukusią Livonijos kalavijuočių kariuomenę: „Kad taip lietuviai maringas kares darė su kryžieiviais, žemaičiai užpakaly jų kruvinose kovose piovės, ne mušės, su miečieviais, kurie pagal susitarimą su kryžieiviais norėjo lietuvius iš užpakalio antpulti Prūsiose.“⁶⁵ Dėmesio vertos ir Žalgirio aprašymą užsklendžiančios pastabos. Dlugošo išsakytą priekaištą Vytautui, kad šis dėl savų sumetimų nepadėjęs Lenkijai po Žalgirio iki galo kryžiuočių valstybės įveikti, Daukantas, kaip ir Hlebavičius, pavertė Lietuvos didžiojo kunigaikščio politinės išminties liudijimu: Vytautas „nenorėjo iki paskuoja kryžieivių išnaikinti, nuogaustuodamas, idant Jogaila ir lenkai, nebturėdami daugiau kryžieivių, neapvergtų jį“⁶⁶.

Darbuose pateiktą Žalgirio paveikslą Daukantas dar labiau „suliutuvino“ vėlesniuose kūriniuose: prieš 1838 m. parašytoje *Istorijoje Žemaitiškoje*⁶⁷ bei 1850–1854 m. sukurtame *Pasakojime apie Veikalus Lietuvių tautos senovėje*⁶⁸. Pakito pats sąjungininkų kariuomenės aprašas: *Darbuose* ši kariuomenė vadinama „lietuviiais, žemaičiais, gudais, totoriais ir lenkais“, vėliau rašytoje *Istorijoje Žemaitiškoje* –

⁶⁵ *Ibidem*, p. 377.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 377–378.

⁶⁷ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, t. 2, p. 115–119.

⁶⁸ *Idem, Raštai*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, t. 2, p. 663–668.

„lietuviams ir žemaičiams su jų talkėjais gudais, totoriais ir lenkais“⁶⁹, o dar vėlesniame *Pasakojime* – jau tik „lietuviams ir žemaičiams su jų talkėjais lenkais“⁷⁰. Taigi Daukantas lietuvius ir žemaičius paskelbė esant pagrindine visos kariuomenės jėga, o lenkus – tik šių talkininkais. *Istorijoje Žemaitiškoje* bei *Pasakojime* Žalgirio pergalė dar tiesmukiau priskiriama lietuviams: kautynių aprašymas baigiamas žodžiais, kurių *Darbuose* nebuvo, – „rados yna [tikra] pjūtis: lietuviai rumalojo [išžudė] kryžėjus it liūtus“⁷¹. Vėlesniuose kūriniuose Daukantas, sekdamas vokiečių rašytoju Augustu von Kotzebue (1761–1819)⁷² ir jį perfrazuodamas, pabrėždamas lietuvių vaidmenį, mėgino labiau išryškinti bei apibendrinti istorinę Žalgirio reikšmę: „Toj mūšoj suiro didybė kryžėjų, į kurią niekad os jau daugėsni ai neįsigavo. Ta garsi zokano ūkis [vienuolių ordino valstybė], piktadėjų narsumu įkurta, kruvina vergyba perkrikštų antturima, nedorybe ir negėda platinama, viešpačių žymėmis papuošta, pakrito toj garbingoj dienoj nuo kardos lietuvių ir lenkų, kuri, kaip nespurduldama, daugėsni ai nebeatsitiesė.“⁷³ Pastebėtina, kad tą patį Kotzebue’s apibendrinimą, aprašydamas Žalgirį, pažodžiui citavo Teodoras Narbutas (1784–1864)⁷⁴. *Istorijoje Žemaitiškoje* ir *Pasakojime* taip pat akcentuojama, šįkart savarankiškai paties Daukanto, Žalgirio svarba kryžiuočių pavergtoms baltų tautoms, kurios vadinamos lietuviams: „Žinia tos pergalės, pasklydusi Parusny [Prūsijoje], didžiai pradžiugino senuosius gyventojus lietuvius, kurie atsiminę senovės savo liuosybę ir savo tautos būdą.“ Šie lietuviai arba prūsai nusimetę vokiečių jiems kažkada užmestus drabužius ir „persidarė sena doba“ – grįžo prie senų papro-

⁶⁹ Idem, *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 116.

⁷⁰ Idem, *Raštai*, t. 2, p. 663.

⁷¹ Idem, *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 118; Idem, *Raštai*, t. 2, p. 665.

⁷² August von Kotzebue, *Preussens ältere Geschichte*, Riga: bey Karl Johann Gottfried Hartmann, 1808, t. 3, p. 108.

⁷³ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 118; Idem, *Raštai*, t. 2, p. 666.

⁷⁴ Teodor Narbutt, *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, t. 6, Wilno: A. Marcinowski, 1839, p. 247.

čių⁷⁵. Skirtingai nei *Darbuose*, vėliau rašytuose Daukanto kūriniuose pasyvus Vytauto elgesys po Žalgirio mūšio grindžiamas patriotiniais motyvais – rūpesčiu ne tik savo, bet ir Lietuvos laisve: „Vytautas pats, numanydamas, jog, būtina išgaisinus kryžėjų zokaną, jis pats paliks Jogailos ir lenku vergu, užvis regėdamas, jog lenkai savinas Lietuva, drin nenorėjo būtina kryžėjų naikinti.“⁷⁶

Daukanto amžininkas Teodoras Narbutas lenkiškai rašytos *Lietuvių tautos istorijos (Dzieje Narodu Litewskiego)* 6 tome, išleistame Vilniuje 1839 m., Žalgiriui skyrė ypač platų ir detalų aprašymą. Skirtingai nei Daukantas, siekęs ideologinės vaizdo vienovės, Narbutas stengėsi sudėti į vieną pasakojimą skirtingų šaltinių – Dlugošo, jo paties paskelbtos Bychoveco kronikos, Kojalavičiaus, savo meto vokiečių istorikų Augusto von Kotzebue's ir Johannes Voigto (1786–1863) – medžiagą. Iš Voigto 1836 m. Karaliaučiuje išleisto *Prūsijos istorijos (Geschichte Preussens)* 7 tomo jis persispausdino išsamų mūšio žemėlapi, pateikė vokiečių istoriografijos kritiškai peržiūrėtus sąjungininkų ir Ordino karių skaičius⁷⁷. Pirmąsyk Lietuvos istoriniame pasakojime pagarbiai vertinami kryžiuočiai, greta veiklaus karvedžio Vytauto iškeliamas antras, tragiškas, mūšio herojus – pats „didvyrišką mirtį“ greta savo karių pasirinkęs didysis Ordino magistras Ulrichas von Jungingenas⁷⁸.

Nors rėmėsi Dlugošu ir Kojalavičiumi, Narbutas šių aprašymus taisė, pateikdamas savą, lietuviams palankesnę, Lietuvos garbę ginančią, mūšio veiksnių interpretaciją. Taip jis pripažino, kad, kryžiuočiams metus pagrindines savo pajėgas prieš lietuvių kariuomenę, ši palūžusi: „Kilo sumaištis: pirmiausiai Lietuvių Totoriai, po jų – Vilniaus, Trakų, Žemaitijos, Naugarduko ir Voluinės pulkai subyrėjo.“ Tačiau tuoj pat pridūrė: „Ta kariuomenė – ne tiek sumušta, kiek išvesta iš

⁷⁵ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 118–119; Idem, *Raštai*, t. 2, p. 666.

⁷⁶ Idem, *Istorija Žemaitiška*, t. 2, p. 120; Idem, *Raštai*, t. 2, p. 668.

⁷⁷ Teodor Narbutt, *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, t. 6, p. 229–230, 236.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 243–245.

rikiuotės.“ Vytautui nepavykę lietuvių rikiuotės atkurti, tačiau kunigaikščio Jurgio Lengvenaičio „narsiai ir karingai vedami“ Smolensko pulkai priešą atrėmę. Netrukus didysis kunigaikštis Vytautas metęs priekin šiems į pagalbą „lietuvių rezervą: Tas žingsnis visą mūšio pobūdį pakeitė“⁷⁹. Pasak Narbuto, Ordinui nedaug trukę iki pergalės: „jei smolenskiečių vadas nebūtų turėjęs tiek išminties ir atkaklumo, jei lietuvių raitija bėgdama nebūtų atitraukusi paskui save daugybės priešo raitelių, jei priešo pėstininkai, užuot plėšę atsargas prie Fauleno, būtų grįžę į pozicijas, Kryžiuočiai būtų buvę tos dienos viešpačiais“⁸⁰. Įsidėmėtina: vieningas vokiečių gretas išsklaidęs ir daug jų raitijos iš mūšio išvedęs lietuvių bėgimas Narbuto minimas kaip vienas svarbiausių Žalgirio pergalę lėmusių veiksmų. Galutinė mūšio baigtis taip pat tiesiogiai priklausiusi nuo Vytauto ir Lietuvos kariuomenės: iš lietuvių rezervo, karingų smolenskiečių bei grįžusių bėglių didžiajam kunigaikščiui „pavyko suburti stiprų dalinį“ ir, apėjus iš užnugario, apsupti kryžiuočių kariuomenę⁸¹. Taip buvo įveiktas Ordinas, ketinęs užimti „visą Lenkiją“. Istorinės pergalės trofėjai lietuvių ir lenkų dalinti perpus: ne tik kryžiuočių vėliavos, bet ir „keistu amžiaus papročiu su oda nuplėštos barzdos“⁸².

Taigi, nors skirtingų ideologinių siekių ir pasaulėžiūrinių nuostatų veikiamas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinis pasakojimas, taip pat ir jį tęšęs XIX amžiaus romantikų naratyvas, išsaugojo bei išplėtojo savarankišką Žalgirio mūšio aprašymą. LDK pasakojimas pavertė Žalgirį Lietuvos tautos tapatybei svarbiu simboliniu vaizdiniu. Žalgiriu kaip tautos savigarbai ir savivokai reikšmingu ženklu nuosekliai rėmėsi modernią lietuvių tautą kūrusi romantinė istoriografija.

Įteikta: 2011-05-05
Priimta: 2011-05-31

⁷⁹ *Ibidem*, p. 237–239.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 240.

⁸¹ *Ibidem*, p. 242–243.

⁸² *Ibidem*, p. 246, 251.

Darius Kuolys

THE IMAGE OF THE BATTLE OF GRUNWALD
IN THE WRITINGS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Summary

The accounts of the battle of Grunwald (Žalgiris) underwent a significant change over the three hundred years during which they had been taking shape. Translation of the historical texts of the Grand Duchy of Lithuania – from the early Lithuanian chronicles to the textbooks of the Enlightenment – helps us to infer the history of this change. One of the earliest accounts of the battle of Grunwald created in the Grand Duchy of Lithuania is included in the First Redaction of Lithuanian Chronicles, compiled about 1446. Today it is extant in the Suprasl and Nikiforov copies. In this legend-like tale, the battle of Grunwald is described as a battle that was fought by both the Polish and Lithuanian nations under the leadership of two Gediminids, Jogaila Algirdaitis and Vytautas Kęstutaitis, and ended in a major victory: *all German forces were defeated*.

In the beginning of the 16th century, the description of the Battle of Grunwald disappeared from the historical narrative of the Grand Duchy of Lithuania: it is absent in the Second Redaction of Lithuanian Chronicles, compiled before 1519. However, the Bychowiec Chronicle, which was compiled not much later, between 1519–1525, accorded special attention to the battle. The chronicle credited Vytautas and the Lithuanians with the victory at the battle of Grunwald, diminishing the role of Jogaila and the Poles. Such was the response of Lithuanian historiography to Maciej Miechowita's *Chronica Polonorum* (1519, 1521) – the first printed history of Poland – and to its retelling of Jan Długosz's description of the battle of Grunwald that belittled the Lithuanians. In this way two conflicting concepts of the battle, which negated each other and served different national ideologies, collided in the early 16th century.

Maciej Strykowski attempted to reconcile the hostile Polish and Lithuanian accounts. He included a short poem about the battle of Grunwald in the rhymed history of Lithuania written in Slutsk in

1575–1577, *On the Origins of the Famed Nations of Lithuania, Samogitia and Ruthenia*. Strykowski included the expanded version of the poem in his *Chronicle*, published in Königsberg in 1582. In this patriotic poem, the battle is glorified as a fateful strife for the freedom of Lithuania and Poland and for the survival of their nations. Here, the battle of Grunwald is the historical victory of the Sarmatian unity: of the Polish, Lithuanian and Russian nations. The poem lauds the fraternity of the three nations that saved their states, the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, from downfall.

As early as in the 16th century, the concept of the battle of Grunwald developed into a symbol significant for the Lithuanian national identity. In the *Radivilias* (1592), a poem by Vilnius poet Joannes Radvanus, the battle of Grunwald is referred to as one of the events most important in Lithuanian history, along with the arrival of the Romans into the land, Mindaugas's coronation, the founding of Vilnius, the Lutsk Congress or the Battle of Orsha. The battle of Grunwald here is symbolically associated with the struggles of the Lithuanian people against Moscow.

When in the 16th century Albertas Vijiūkas-Kojalavičius rewrote Strykowski's chronicle, he offered yet another – Baroque – interpretation of the battle of Grunwald. In *The Second Part of the History of Lithuania (Historiae Litvanae pars altera)* published in Antwerp in 1669, the Jesuit historian opposed Strykowski and advanced the idea of divine omnipotence rather than the chivalry of the Lithuanian nobility or self-sacrifice for the homeland. The Enlightenment narrative transformed the Baroque account. Jesuit Franciszek Paprocki's textbook *Home News about the Grand Duchy of Lithuania*, published in 1760 by the printing house of the Vilnius Academy and reprinted in 1763, 1771 and 1775, offered a minimalistic image of the battle of Grunwald. It accords a special attention to *Vytautas with the Vilnius, Trakai and Nowogrodek Voivodeships and Samogitia*. In 1794 Michał Franciszek Karpowicz commemorated the battle of Grunwald in his address to the military of the Vilnius Voivodeship and encouraged the participants of the Kosciuszko rebellion to follow their ancestors who had defeated the Crusaders.

19th-century historiography, which continued the historical narrative of the Grand Duchy of Lithuania, was satisfied neither with Kojalavičius' description nor with that of Strykowski. The first historian of Lithuania who wrote in the Lithuanian language, Simonas Daukantas, in his

Deeds of the Ancient Lithuanians and Samogitians to some extent returned to the story characteristic of the Bychowiec Chronicle and transformed the battle of Grunwald into the image of greatness of Vytautas and the Lithuanians.

In the sixth volume (published in Vilnius in 1839) of his *History of the Lithuanian Nation* (*Dzieje Narodu Litewskiego*) written in Polish, Daukantas' contemporary Teodor Narbutt gave a particularly broad and detailed account of the battle. Unlike Daukantas, who sought the ideological unity of the portrayal, Narbutt used in his narrative the material from diverse sources: Długosz, the Bychowiec Chronicle (published by himself), Kojalavičius, and his own contemporaries historians August von Kotzebue and Johannes Voigt. Even though Narbutt did base his account on Długosz, he corrected the latter's story and offered his own interpretation of the battle's events, which was more favourable to the Lithuanians and upheld Lithuania's honour and glory.

Despite being influenced by different worldviews and ideological purposes, both the historical narrative of the Grand Duchy of Lithuania and its continuation, 19th-century romantic narrative, preserved and expanded the independent account of the battle of Grunwald. The narrative of the Grand Duchy of Lithuania made Grunwald (Žalgiris) a symbolic concept important for the Lithuanian national identity. Romantic historiography, which created the concept of the modern Lithuanian nation, consistently referred to Žalgiris as a symbol significant to national self-esteem and self-awareness.